

Michał Myśliński

 <https://orcid.org/0000-0001-5977-2142>Instytut Sztuki PAN
Pracownia Rzemiosła Artystycznego i Designu

Geneza i początki działalności spółdzielni „Metaloplastyka” w Łodzi (1950–1958)

Genesis and Early Activities of the Metaloplastyka Cooperative in Łódź (1950–1958)

Streszczenie. W 1950 roku w Łodzi założono spółdzielnię Metaloplastyka, w skład której weszły warsztaty metaloplastyczne, złotnicze, pieczętkarskie i inne. Pozwoliło to na ukierunkowanie produkcji na biżuterię srebrną i metalową oraz galanterię. W pierwszych latach istnienia do spółdzielni dołączały kolejne pracownie jubilerskie i metaloplastyczne, była ona włączana do różnych struktur spółdzielczych w Polsce. Ostatecznie w 1958 roku weszła w skład Centrali Przemysłu Ludowego i Artystycznego (CPLiA), a jej wyroby z tego okresu znalazły się w katalogu biżuterii wydany w 1957 roku.

Słowa kluczowe: wzornictwo; biżuteria polska po 1945; spółdzielnie po 1945; Metaloplastyka (spółdzielnia); Łódź; Cepelia

Abstract. In 1950 the Metaloplastyka cooperative was established in Łódź – it included metalwork, goldsmithing, stamp making and other workshops. This allowed the cooperative's production to be directed towards silver and metal jewellery and accessories. In the first years of its existence, subsequent jewellery and metalwork workshops were added to the cooperative, and it was included in various cooperative structures in Poland. In 1958, it finally became part of the Headquarters of the Folk and Artistic Industry (Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego – CPLiA), and its products from that time are included in the jewellery catalog published in 1957.

Keywords: Design; Polish jewellery after 1945; Cooperatives after 1945; Metaloplastyka (cooperative Metalwork); Łódź; Cepelia

Badania nad wzornictwem oraz produkcją biżuterii i galanterii wytwarzanej w okresie PRL ze srebra, złota oraz metali nieszlachetnych – stanowiącej obecnie zarówno obiekty kolekcjonersko-muzealne, jak i wciąż noszone wyroby jubilersko-złotnicze – wyraźnie rozwijają się dziś w kilku kierunkach. Jednym z nich jest analiza tzw. biżuterii spółdzielniowej, wykonywanej w spółdzielniach włączonych do struktur Centrali Przemysłu Ludowego i Artystycznego (dalej: CPLiA), gdzie obok form i ich przemian badane są równie istotne

wątki historyczne i ekonomiczne, pozwalające dokładniej poznać okoliczności powołania spółdzielni i rodzaje tworzących je warsztatów, co wprost rzutowało na charakter podejmowanej produkcji i jej ewolucję.

Stan badań nad historią i działalnością spółdzielni Metaloplastyka jest właściwie szczątkowy, bo wskazać można zaledwie jedno opracowanie autorstwa Romana Gmurczyka z 2014 roku poświęcone ponad 200 spółdzielniom należącym do CPLiA¹. Charakter tego omówienia, którego celem było upamiętnienie wszystkich spółdzielni wchodzących w struktury Centrali, niejako wymusił znaczną skrótowość i brak krytycznej analizy podawanych informacji, a także brak całego aparatu naukowego, co było oczywistą konsekwencją tak przyjętego schematu narracji, której pobocznym efektem jest np. brak odwołań do konkretnych materiałów źródłowych, brak dokładnych dat, pomijanie imion przy nazwiskach wzmiankowanych postaci lub posługiwanie się wyłącznie ich inicjałami. Nie zmienia to jednak faktu, że opracowanie, oparte na materiałach archiwalnych wytworzonych w CPLiA i wywiadach Autora, pozostaje w zasadzie jedyną publikacją, w której zawarto lapidarne dane o początkach funkcjonowania spółdzielni – wynika z nich, że spółdzielnia założona została w 1950 roku i grupowała wówczas 7 zakładów i wytwórni zatrudniających 53 pracowników (podając za Gmurczykiem były to: zakład ślusarsko-tokarski M. Kędzierskiego; wytwórnia pieczętek Szatkowskiego, Klimczaka, Jędrzejczaka; zakład grawerski Łaszczewskiego, Daaba, Ganclerza; wytwórnia galanterii metalowej St. Bartnickiego; wytwórnia galanterii metalowej P. Abramowskiego; zakład jubilerski Józefa Szubskiego; zakład grawersko-jubilerski Tadeusza Warchulskiego), a w 1951 roku dołączono do spółdzielni kolejne 3 warsztaty (były to przejęte ze spółdzielni Rękodzieło Artystyczne: zakład jubilerski J. Górnik; wytwórnia galanterii metalowej Rozpędzkiego; zakład jubilerski przy ul. Nawrot 2)².

W 1954 roku spółdzielnię wyłączono ze struktur CPLiA i przypisano do pionu Branżowego Związku Spółdzielni Metalowo-Drzewnych; wówczas też, w 1955 roku, włączono do niej likwidowaną spółdzielnię Argentum, a władze Metaloplastyki rozpoczęły starania o ponowne przyjęcie do struktur CPLiA, uwieńczone sukcesem w 1958 roku. Od tego czasu, tj. połowy lat 50. XX wieku, spółdzielnia w coraz bardziej zdecydowany sposób ukierunkowywała swój profil w stronę produkcji biżuterii oraz galanterii metalowej, stając się w tym zakresie jedną z wiodących spółdzielni tak w zakresie wzornictwa, jak i produkcji, obok ORNO, Imago Artis, Rytosztuki, Wytwórni Wyróbów Bursztynowych oraz innych³.

¹ GMURCZYK 2014, s. 224–226.

² Zapis nazwisk oraz inicjały imion (lub ich brak) podaję w tym akapicie za Gmurczykiem. Imiona i poprawny zapis nazwisk (np. w rzeczywistości nazwisko „Rozpędzki” odnosi się do Zygmunta Rozpędzowskiego) podaję w dalszej części tekstu.

³ Pomijam tu wytwórnie państwowe oraz spółdzielnie należące do innych struktur organizacyjnych.

1. Znak firmowy spółdzielni Metaloplastyka; przed 1957 (?); fot. arch. pryw.

2. Znak firmowy spółdzielni Metaloplastyka; przed 1963; fot. arch. pryw.

Jak wspomniano, historia początków działania spółdzielni przytoczona w opracowaniu Gmurczyka jest nader lapidarna i nie tłumaczy procesów, które spowodowały jej zwrot w stronę produkcji biżuterii oraz galanterii metalowej i srebrnej; jednak sięgnięcie do niewielkiego, ale niezwykle istotnego zasobu archiwalnego – tzw. teczki spółdzielni CPLiA⁴ – pozwala przedstawić dokładniej ten proces, uwieńczony późniejszym sukcesem organizacyjnym, produkcyjnym i artystycznym.

Lektura i analiza zachowanego najstarszego dokumentu pozwala przyjąć, że spółdzielnia została zawiązana od razu z myślą o jej włączeniu do CPLiA, nie funkcjonowała ona bowiem wcześniej w innych strukturach spółdzielczych – być może taki właśnie proces jej powoływania i akcesji związany był z prowadzoną wówczas akcją przejmowania przez Centralę niemal wszystkich spółdzielni, których produkcja mogła zostać określona jako artystyczna, choć, jak pokazała praktyka, nie był to warunek konieczny⁵.

Niemniej 21 października 1950 roku w Resursie Rzemieślniczej przy ul. Kilińskiego 123 w Łodzi odbyło się Walne Zgromadzenie Założycielskie Spółdzielni Przemysłu Ludowego i Artystycznego Metaloplastyka – wzięło w nim udział 52 członków założycieli⁶, którzy ustalili, że nazwa spółdzielni to „Metaloplastyka Spółdzielnia Przemysłu Ludowego i Artystycznego z odpowiedzialnością udziałami w Łodzi”, jej siedzibą jest Łódź, terenem działania województwo łódzkie, a przedmiotem produkcji są: „a) wyroby artystyczne i luksusowe z metali, b) wyrób pieczętek kauczukowych i stempli metalowych, c) wszelka biżuteria, d) artystyczne wywieszki reklamowe i litery plastyczne”.

Przeprowadzono także wybór ośmioosobowej Rady Nadzorczej⁷, omówiono plany wyników na listopad i grudzień 1950 roku, plany finansowe, wysokość zobowiązań itp. Po tym akcie wypełniono i przesłano do CPLiA „Kwestionariusz informacyjny dla nowozakładanej Spółdzielni Przemysłu Ludowego i Artystycznego”, powtarzając w nim część ustaleń Zgromadzenia Założycielskiego i posiedzenia nowo wybranej Rady Nadzorczej, dookreślając, że statutowy przedmiot

4 Teczka przechowywana w archiwum Instytutu Sztuki PAN w Warszawie.

5 KORDUBA 2013, s. 139–141.

6 Ta liczba widnieje w protokole Zgromadzenia, choć przesłana do CPLiA lista członków spółdzielni obejmuje już 53 osoby, spośród których 17 osób miało podjąć pracę jako grawerzy, 12 jako jubilerzy, 1 jako galwanizator, 12 jako pieczętarze.

7 Osobnym dokumentem jest sporządzony tego samego dnia i w tym samym miejscu „Protokół Konstytucyjnego posiedzenia Rady Nadzorczej” (Radę utworzyli: Marian Łaszczewski, Stanisław Bartnicki, Tadeusz Warchulski, Piotr Abramowski, Jerzy Ganclerz, Jan Wilmański, Józef Szubski, Romana Tambelli). Powołano także Zarząd (Bohdan Dębowski, Ryszard Daab, Józef Kawecki), Komisję Rewizyjną (Józef Szubski, Piotr Abramowski, Jan Wilmański), Komisję Gospodarczą (Marian Łaszczewski, Romana Tambelli, Stanisław Bartnicki) i komisję techniczną (Jan Wilmański, Władysław Wiśniewski, Józef Szubski). Tymczasową siedzibą Zarządu był lokal przy ul. Piotrkowskiej 89.

działalności spółdzielni to: 1) wyroby jubilerskie, 2) wyroby grawerskie, 3) wyroby pieczętarskie, 4) transparenty, plakaty, wywieszki. Szczególnie istotne jest wskazanie inicjatorów powołania spółdzielni – byli to Józef Szubski (jubiler-grawer), Romuald Daab (grawer), Jerzy Ganclerz (pieczętarz), Tadeusz Warchulski (grawer), Stanisław Bartnicki (grawer), a w zakresie zawodowych umiejętności członków Zarządu spółdzielni wskazano, że jego przewodniczący, Bohdan Dębowski, legitymuje się świadectwem czeladniczym w zakresie jubilerstwa (powierzono mu funkcję kierownika spółdzielni, posiadał bowiem przygotowanie ze szkoły handlowej), członek Zarządu Romuald Daab posiada świadectwo mistrzowskie w zakresie grawerstwa (pełnił funkcję kierownika technicznego spółdzielni), a Józef Kawecki ma świadectwo czeladnicze w zakresie ślusarstwa; samodzielnym księgowym miał zostać „ob. Kabza” – absolwent szkoły handlowej.

Podczas spotkania określono również 4 działy wytwórcze i możliwość zatrudnienia w nich pracowników: dział grawerski (19 osób), jubilerski (12 osób), pieczętarski (11 osób), sztyldowy (2 osoby). Dodano przy tym, że w zakresie działu grawerskiego, pieczętarskiego i sztyldowego spółdzielnia spodziewa się zleceń z fabryk, biur, urzędów państwowych i spółdzielczych, do działu jubilerskiego zaś zlecenia będą zapewne płynąć z CPLiA oraz od osób prywatnych. Spółdzielnia dysponowała lokalami prywatnymi, dzierżawionymi oraz przekazanymi przez członków spółdzielni, a w zakresie urządzeń w jej dyspozycji znajdowało się 9 pras balansowych, 6 wiertarek elektrycznych, 2 pary nożyc do cięcia metalu, 3 tokarnie, 1 heblarka firmy Schepping, 1 piła elektryczna do cięcia metalu, 4 pantografy, 2 sznyciarki ręczne, 1 młot spadowy, 1 prasa hydrauliczna, 2 piece do topienia metalu⁸.

Zarząd CPLiA w Warszawie wydał 13 grudnia 1950 roku decyzję o uznaniu tzw. celowości spółdzielni, co było równoznaczne z przyjęciem Metaloplastyki do własnych struktur. Spółdzielnia, zatrudniająca wówczas 106 osób, prowadziła deklarowaną działalność produkcyjną i gospodarczą w branży metalowej w następujących oddziałach: grawerski nr 1 (ul. Sienkiewicza 61; od 1 listopada 1950); grawerski nr 2 (ul. Piotrkowska 89; od 1 listopada 1950); grawerski nr 3 (ul. Piotrkowska 112; od 1 listopada 1950); grawerski nr 4 (ul. Nawrot 38b; od 1 listopada 1950); pieczętarski (ul. Piotrkowska 83; od 7 listopada 1950); jubilerski (ul. Piotrkowska 158; od 1 grudnia 1950); zespół jubilerski nr 1 (ul. Piotrkowska 99; w styczniu 1950 włączony do CPLiA i od spółdzielni Rękodzieło Artystyczne przejęty przez Metaloplastykę 10 kwietnia 1951); zespół jubilerski nr 2 (ul. Nawrot 2; w styczniu 1950 zorganizowany przez spółdzielnię Rękodzieło Artystyczne i przejęty przez Metaloplastykę 10 kwietnia 1951); zespół metalowy nr 2 (ul. Nowotki 80;

⁸ Narzędzia te był własnością członków spółdzielni, którzy oddali je do bezpłatnego użytkowania.

28 grudnia 1949 przejęty przez spółdzielnię Rękodzieło Artystyczne, następnie przejęty przez Metaloplastykę – zapewne 10 kwietnia 1951); punkt usługowy (galanteria, jubilerstwo, grawerstwo, naprawy; ul. Daszyńskiego 14; od 28 grudnia 1950).

Z pewnością jednak już w drugiej połowie 1953 roku spółdzielnia przeżywała pewne kłopoty finansowe, rzutujące na płace spółdzielców w dziale usług; poświadcza to skierowane do Zarządu CPLiA pismo z 29 grudnia 1953 roku, w którym domagano się, by uznać Metaloplastykę za spółdzielnię usług artystycznych. Podyktowane to było przede wszystkim faktem, że spółdzielnia uzależniona była od zamówień składanych przez zleceniodawców indywidualnych, co wprost przekładało się na wielkość produkcji i jej wartość, a tym samym zysk i płace pracowników. Postulowano przy tym, by zwolnić spółdzielnię od określania tzw. planów asortymentowych, odstąpić od stosowania wynagrodzeń liczonych według stawek godzinowych, a przejść na rozliczenie procentowe, zależne od wydajności pracy.

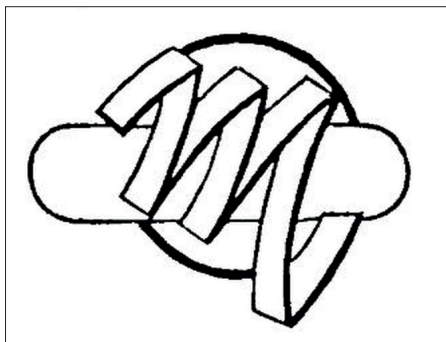
Przychylność CPLiA wobec postulatów Metaloplastyki wdrożonych już w lutym 1954 roku nie uchroniła jednak spółdzielni przed zmianami strukturalnymi, 20 sierpnia 1954 roku bowiem włączono ją w system Związku Branżowego Spółdzielni Metalowo-Drzewnych i Wytwórczości Różnej, a stosowny protokół spisano 7 września 1954 roku. Co zastanawiające, Metaloplastyka, funkcjonująca już w nowej strukturze, ale wciąż występująca przed sądem jako Spółdzielnia Przemysłu Ludowego i Artystycznego, postanowieniem tegoż Sądu Powiatowego dla Dzielnicy Łódź-Śródmieście (Wydział III Ksiąg Publicznych, Rejestr Handlowy) przejęła 11 lipca 1955 roku Rzemieślniczą Spółdzielnię Pracy Srebrniczo-Grawerską Argentum w Łodzi. Dopiero 11 czerwca 1956 roku wspomniany Sąd Powiatowy dokonał odpowiedniego, aktualizującego wpisu w Rejestrze Handlowym, a spółdzielnia przybrała nazwę Grawersko-Jubilerska Spółdzielnia Pracy METALOPLASTYKA. Nie zmienił się natomiast charakter jej wytwórczości – wpis w sądowym rejestrze jasno głosił, że „spółdzielnia organizuje i prowadzi w ramach Narodowego Planu Gospodarczego zakłady wytwórcze i usługowe w zakresie grawerstwa, pieczętarstwa, jubilerstwa, galanterii metalowej i kowalstwa artystycznego”. Ten charakter produkcji pozwolił władzom spółdzielni starać się o ponowne włączenie w struktury CPLiA, czego dowodzi uchwała walnego zgromadzenia członków spółdzielni z 27 kwietnia 1957 roku i wniosek jej władz skierowany 20 maja 1957 roku do Zarządu i Rady Nadzorczej Krajowego Związku Spółdzielni Przemysłu Ludowego i Artystycznego CPLiA w Warszawie; podnoszono w nim, że Metaloplastyka była w strukturze CPLiA od jej założenia w listopadzie 1950 do września 1954 roku, a przekazanie spółdzielni do Łódzkiego Związku Spółdzielni Pracy było wynikiem intryg jednego z dyrektorów, który nie uwzględniał artystycznego charakteru produkcji Metaloplastyki. Argumentowano, że przynależność do

CPLiA dawała spółdzielni możliwość stałego rozwoju, podnoszono też artystyczną jakość wyrobów dzięki nadzorowi Centrali oraz stałej współpracy z plastykiem Zygmuntem Cichym; zauważono przy tym, że podobny charakter mają inne spółdzielnie należące do KZSPLiA, m.in. poznańska Rytosztuka.

W kolejnym piśmie do Zarządu KZSPLiA z 29 czerwca 1957 roku władze Metaloplastyki dookreśliły, że należy utrzymać nieprofilowany dział pieczętarski ze względu na inne zobowiązania, podkreśliły także, że istnieje możliwość uzyskania od Rytosztuki części ich zaopatrzenia w ramach wymiany wzajemnej, a poważne zlecenia wykonywane są w kooperacji ze spółdzielnią Rękodzieło Artystyczne.

Przejście Metaloplastyki do struktur KZSPLiA nie przebiegało bynajmniej łatwo, co tłumaczyć można pewną atrakcyjnością spółdzielni jako generującej zysk – ten trudny proces przejścia prowadził Zarząd KZSPLiA, pertraktując z Łódzkim Związkiem Spółdzielni Pracy, a istotnym argumentem prawnym było, że w myśl uchwał II Zjazdu Spółdzielczości każda spółdzielnia ma swobodne prawo wyboru Związku, do którego chce należeć. W efekcie Łódzki Związek Spółdzielni Pracy 2 listopada 1957 roku wyraził zgodę na powrót Metaloplastyki do KZSPLiA z dniem 1 stycznia 1958 roku – stosowny protokół przekazania podpisano 20 grudnia 1957 roku, a po dopełnieniu wszelkich formalności walne zgromadzenie członków spółdzielni uchwaliło 11 marca 1958 roku powrót do nazwy „METALOPLASTYKA Spółdzielnia Przemysłu Ludowego i Artystycznego w Łodzi”.

Kierując uwagę przede wszystkim na wyroby z zakresu biżuterii i galanterii metalowej produkowane w Metaloplastyce w tym czasie, trzeba niestety stwierdzić, że dysponujemy nikłą wiedzą o charakterze, rodzaju i ilości tego asortymentu, ponieważ nie zachowały się do obecnych czasów archiwa wówczas wytwarzane i gromadzone przez Dział Nadzoru Artystycznego spółdzielni. Kwestii tej nie ułatwia próba identyfikacji dzieł na podstawie znaku firmowego, uchodzącego za najstarszy stosowany w Metaloplastyce (dwie wersje: pisana kursywą litera „M” w polu prostokątnym oraz także litera bez pola – il. 1, 2), gdyż nie jest znana dokładna ani przybliżona data jego rejestracji, a tym samym nie można wskazać czasu, w którym znak ten wszedł w użycie. Co więcej, w przypadku biżuterii srebrnej towarzysząca znakowi cecha probiercza była stosowana w latach 1931–1963, a zatem datowanie na jej podstawie absolutnie nie prowadzi do wskazania ścisłego czasu powstania dzieła. Również niewiele mogłoby dać odwołanie się np. do znaku-logo spółdzielni, widniejącego np. na pudełkach lub metkach biżuterii, gdyż ten zgłoszony został w Urzędzie Patentowym Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej dopiero 11 października 1955, a zarejestrowano go 10 stycznia 1956 roku pod numerem 37 999 (il. 3).

3. Znak firmowy spółdzielni Metaloplastyka; za: „Wiadomości Urzędu Patentowego” 1956, nr 3, s. 205

z serii nowych znaków – „Mi” – zarejestrowano w Okręgowym Urzędzie Probiernym 26 listopada 1964 roku).

Pozostaje zatem wyłącznie hipotezą, że być może początkowo biżuteria wytwarzana zarówno w ramach usług, jak i produkcji oznaczana była znakami imiennymi dawnych właścicieli warsztatów złotniczych i metaloplastycznych, które po krótkim, lecz nieokreślonym czasie zostały zastąpione wspomnianym najstarszym znakiem spółdzielni. Znak tego używano mniej więcej do połowy lat 60. XX wieku, gdy w spółdzielni zaczęto stosować nowe znaki, przedstawiające wersalikową literę „M” z dodaną cyfrą, ujętą polem prostokątnym (pierwszy

4. Broszka srebrna, spółdzielnia Metaloplastyka, przed 1963; fot. arch. pryw.; broszka srebrna; za: *Katalog wyrobów jubilerskich*, Warszawa 1957

Trudności te znacznie ograniczają, ale jednak nie uniemożliwiają wskazania kilku dzieł jubilerskich i metaloplastycznych, produkowanych w Metaloplastyce do 1958 roku. W sukurs przychodzi tu katalog biżuterii i galanterii z 1957 roku⁹, zawierający przedstawienia biżuterii i galanterii oferowanej wówczas w sprzedaży detalicznej w Polsce. Analiza oznaczeń seryjnych widniejących przy tych wyobrażeniach i porównanie uwidocznionych dzieł z zachowanymi artefaktami pozwala przyjąć, że w katalogu wyroby Metaloplastyki oznaczono literą „M”, a zapewne

9 *Katalog... 1957.*

5. Broszka srebrna, spółdzielnia Metaloplastyka, przed 1963; fot. arch. pryw.

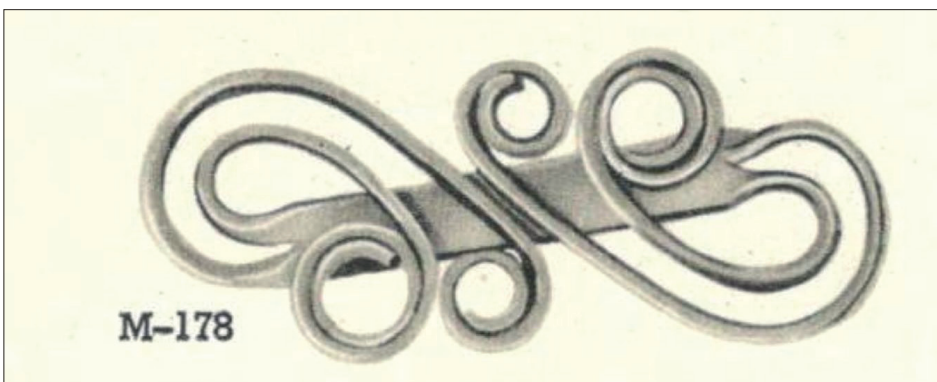
także w niektórych przypadkach literami „RP”, którym towarzyszy cyfra lub liczba i niekiedy oznaczenie „Met”¹⁰ (il. 4, 5, 6, 7). Co więcej, na tej samej zasadzie można rozpoznać w katalogu dzieła z dawnej spółdzielni Argentum, wchłoniętej przez Metaloplastykę w lipcu 1955 roku; ich obecność z takim oznaczeniem w katalogu tłumaczyć można wyprzedacją posiadanego zapasu magazynowego (il. 8). Niemniej zakładając, że widniejące w katalogu oznaczenia rzeczywiście odnoszą się do wyrobów Metaloplastyki, to uznać należy, że liczba oferowanych wzorów była porównywalna np. z ofertą spółdzielni Imago Artis lub Rytosztuki,

¹⁰ Każdy wytwórca posługiwał się charakterystycznym dla siebie oznaczeniem literowo-cyfrowym, stosowanym w Działach Nadzoru Artystycznego, dokumentach wewnętrznych, korespondencji itp., jednak w katalogu nie są one szczególnie konsekwentne, czego dowodzi właśnie oznaczenie „RP” – tak jednolicie opisane dzieła w rzeczywistości cechowane są znakami różnych wytwórców. Tym samym bezsporna identyfikacja wszystkich wyrobów ukazanych w katalogu wciąż pozostaje w sferze pewnych domniemywań.

a dalszy ilościowy i jakościowy rozwój jej wzornictwa przyszedł wraz z ponownym wejściem spółdzielni w struktury CPLiA oraz stałym zatrudnieniem Zygmunta Cichego na stanowisku plastyka.

6. Serwetnik metalowy, spółdzielnia Metaloplastyka, przed 1957 (?); fot. arch. pryw.; serwetnik metalowy; za: *Katalog wyrobów jubilerskich*, Warszawa 1957

7. Broszka srebrna, spółdzielnia Metaloplastyka; za: *Katalog wyrobów jubilerskich*, Warszawa 1957

8. Broszka srebrna, spółdzielnia Argentum; za: *Katalog wyrobów jubilerskich*, Warszawa 1957

Bibliografia

- GMURCZYK 2014 – R. Gmurczyk, *Organizacja cepeliowska w latach 1949–2014. Fakty i ludzie*, Warszawa 2014.
- Katalog... 1957* – *Katalog wyrobów jubilerskich 1957*, Warszawa 1957.
- KORDUBA 2013 – P. Korduba, *Ludowość na sprzedaż. Towarzystwo Popierania Przemysłu Ludowego, Cepelia, Instytut Wzornictwa Przemysłowego*, Warszawa 2013.